

**Utvärdering av FoU-programmet
Inkluderande lärmiljöer**
Sammanfattning och analys av
tre års utvärdering

**Utvärdering av FoU-programmet
Inkluderande lärmiljöer:
Sammanfattning och analys**

Uppdragsgivare

Ifous

Emerga Institute

2020

Projektledare

Lejla Mundzic

Tel: 070-617 02 69

E-post: lejla.mundzic@emergase.se

Om Emerga:

Emerga Institute stöder offentlig sektor och företag i deras arbete med mänskliga rättigheter i praktiken.

Med utbildning, utvärdering och processtöd visar vi vägen.

1. Inledning

Emerga Institute har haft i uppdrag att följa Ifous forsknings- och utvecklingsprogram (FoU-program) "Inkluderande lärmiljöer" från 2017 till 2019. Denna slutrapport behandlar frågor som rör uppfyllelse av program mål, programmets utmaningar och framgångsfaktorer samt lärdomar som dragits under programtiden. Rapporten inleds med en kort beskrivning av FoU-programmet samt processutvärderingens genomförande. Tidigare rapporter och presentationer som mer ingående presenterar och analyserar insamlade data finns bifogade till rapporten. Detta material utgör också grunden för slutrapporten.

1.1 Om FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer

Forskningsinstitutet Ifous arbetar för att skapa nytta för svensk skola och förskola. Detta gör Ifous genom att erbjuda stöd till praktikinära forskning och konkret utvecklingsarbete där lärare och skolledare tar aktiv del i kunskapsbyggandet. Särskilt fokus läggs på forsknings- och utvecklingsområden som anses ha extra stor betydelse för lärandet.¹ Ifous FoU-program kopplar samman forskning och praktik inom sådana områden.² Under 2012–2015 genomförde Ifous en första omgång av FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer. Programmet kom till stånd utifrån skolhuvudmäns behov att utveckla en inkluderande skola som kan möta alla barn och ungdomar. Programmet i fokus för denna rapport har vidareutvecklats utifrån de lärdomar som drogs inom det första programmet. Arbetet inom programmet har fortsatt fokuserat på didaktik och lärande samt frågor om hur olika funktioner, kompetenser och roller ska samverka för att på bästa sätt skapa goda lärmiljöer för *alla*.³ Programmet har genomförts i samarbete med Högskolan i Borås och sju kommunala huvudmän – Gislaved, Skellefteå, Säter, Trelleborg, Täby, Värmdö samt Västerås.

FoU-programmet genomfördes således som en treårig process som planerades och utvecklades med utgångspunkt i de medverkandes förutsättningar och frågor. Programmets kärna har utgjorts av det arbete som har ägt rum i utvecklingsgrupperna, som har bestått av förskollärare och skolledare. En gång per termin har samtliga deltagare samlats i gemensamma utvecklingsseminarier för att utveckla ny kunskap

¹ www.ifous.se

² FoU-programmen bygger på frivillighet, dvs. det är Ifous medlemskommuner som bestämmer om de vill delta. Varje kommun betalar en avgift för sin medverkan. Deltagandet i Ifous FoU-program ger inga högskolepoäng för deltagarna.

³ Ur programplan för FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer

och delta i samtal om ämnet.⁴ Skolledarna för programmet har utöver det också samlats en gång per termin⁵ för att diskutera programmets inriktning och innehåll.

FoU-programmets syfte har varit att utifrån forskning och beprövad erfarenhet förbättra skolans förutsättningar att skapa inkluderande lärmiljöer på de medverkande förskolorna/skolorna, dvs. skolor där barn och elever får ökad insikt i demokratins villkor och processer och upplever sig som delaktiga och medskapande. Syftet var också att de tillgängliggöra den kunskap och de erfarenheter som finns hos skolhuvudmännen för de medverkande forskarna så att denna kan utgöra grund för ny forskning och kunskapsbyggande. FoU-programmets mål efter avslutat program har formulerats enligt nedan:

- *Samtliga deltagare* ska ha utvecklat:
 - ett medvetet och systematiskt inkluderande arbetssätt;
 - en ökad förmåga att utgå från forskning och beprövad erfarenhet för att skapa inkluderande lärmiljöer;
 - kunskap om inkluderande lärmiljöer i teori och praktik;
- *En eller flera deltagare i varje utvecklingsgrupp* ska ha skrivit en utvecklingsartikel;
- *Lärare/förskollärare* ska ha tillgång till en större repertoar av undervisningsmetoder baserade på vetenskap och beprövad erfarenhet som de kan använda och anpassa utifrån skilda behov och förutsättningar;
- *Rektorer/förskolechefer* ska ha skapat en organisation för fortsatt utvecklingsarbete i syfte att säkerställa inkluderande lärmiljöer;
- *Huvudmännen* ska ha utvecklat:
 - sin organisation och struktur så samarbete för inkluderande arbetssätt mellan olika funktioner och förutsättningar skapas;
 - en plan för hur nya kunskaper och erfarenheter ska spridas till de skolor/förskolor som inte deltar i FoU-programmet;
- *Vårdnadshavare för barn och elever* i de medverkande skolorna ska ha utvecklat sin förståelse av vad inkluderande lärmiljöer innebär.

Forskningen inom FoU-programmet ska ha lett fram till en ökad kunskap om hur metoder, arbetssätt och organisatoriska faktorer kan förbättra förutsättningar för skapandet av inkluderande lärmiljöer och hur lärare och övrig personal arbetar för att skapa dessa. Forskningen ska också ha behandlat frågor om ledarskapets påverkan på inkluderingens processer tillsammans med skolhuvudmännens ledningsnivå.

⁴ Ur programplan för FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer

⁵ Förutom vårterminen 2019, då tillfället ställdes in pga flygstrejk.

1.2 Upplägg och metoder för utvärderingen

Emerga Institute har genomfört en processutvärdering under programmets gång. Syftet med denna utvärdering har varit att återkommande bidra med insamlade data och analyser om upplevda framgångsfaktorer och utmaningar i genomförandet av programmet till programmets ledning. För att kunna genomföra uppdraget har Emerga fortlöpande samlat in och analyserat relevanta data för att på detta sätt kunna ge kontinuerlig återkoppling till programledningen. Denna input har sedan kunnat användas som ett verktyg för att öka programmets relevans och utveckla fungerande, långsiktiga strukturer för detsamma. Återkopplingen/processstödet har skett genom kontinuerlig avstämning med Ifous projekt-/processledare, under träffar med programmets styrgrupp samt genom skriftlig återkoppling till dessa personer. Utvärderingen har även samlat lärdomar som kan föda in i huvudmännens fortsatta arbete med inkluderande lärmiljöer liksom rekommendationer till Ifous i deras fortsatta arbete med forsknings- och utvecklingsprogram.

Utvärderingens frågeställningar har varit:

- 1) I vilken grad upplever deltagarna i programmet att programmets mål uppnås?
- 2) Vilka framgångsfaktorer och vilka utmaningar menar deltagarna påverkar programmet under genomförandefasen?

Utvärderarna har under programmets gång använt sig av både kvantitativa och kvalitativa metoder för datainsamling och analys. De metoder som använts är webbenkäter, fokusgrupper och analys av huvudmännens egen rapportering om deltagandet i programmet, en beskrivning som finns med i programmets slutrapport. Utvärderarnas breda målgrupp har varit samtliga programdeltagare, såväl personer som arbetar direkt med elever/barn som personer med mer övergripande roller i ledning av programmet i stort eller de lokala utvecklingsprocesserna. Kombinationen av kvalitativa och kvantitativa metoder har inneburit att det varit möjligt att både göra generaliseringar och fördjupningar som har kunnat ge ökad förståelse för vissa specifika aspekter av programmet.

Att mäta effekterna av ett treårigt program med många olika aktörer och insatser liksom olika förändringar under programtiden är naturligtvis en utmaning. Det är svårt att efter en relativt kort tid visa på tydliga samband mellan orsak (programmets insatser) och verkan (effekter av dessa insatser på deltagarna) om den verkan som eftersöks är förändrade arbetssätt eller dylikt. Vidare har programmets deltagare inte heller arbetat i ett vakuum utan andra insatser, utbildningar och projekt som påverkar verksamheter och/eller enskilda individer har hela tiden pågått utanför programmet. Det går därför inte heller att avgöra i vilken utsträckning ökad kunskap hos deltagare eller bättre struktur på skol- och ledningsnivå har utvecklats på grund av det specifika FoU-programmet. Det går dock att undersöka vad deltagarna anser om sin egen kunskapsutveckling och dess eventuella koppling till deras programdeltagande. Utvärderingens resultat bör tolkas med utgångspunkt i det ovan sagda. Utvärderarna har medvetet valt att inte jämföra kommunerna med varandra framför allt då de deltagande kommunerna har haft så olika förutsättningar för sin medverkan.

Webbenkäter

Utvärderarna har årligen samlat in data via en enkät som har skickats till alla programmets deltagare. Enkäterna har varit utformade för att samla in data om deltagarnas upplevelser – vilka förväntningar de har på programmet, hur de upplever programmet och dess innehåll, vilka förväntningar de menar ställs på dem, hur de upplever arbetet och strukturen i den egna verksamheten samt hur de upplever sin egen kunskapsutveckling och hur denna har påverkat deras arbete. Det har varit svårt att följa deltagarnas progression under programmets gång, dels på grund av att det har funnits en omsättning av programdeltagarna, dels på grund av enkäternas relativt låga svarsfrekvens⁶. Däremot har enkäterna kunnat "ta tempen" på programmet och skapa årliga bilder av detsamma.

Fokusgrupper

Emerga Institute har även genomfört två fokusgrupper med de deltagande kommunernas styrgruppsrepresentanter under programmets gång. Under det sista året genomfördes också en fokusgrupp med huvudmännens processledare. Fokusgruppernas syfte har varit att fördjupa delar av enkätdata genom gemensamma frågeställningar och diskussioner. Resultaten har också gett ett bredare underlag för slutrapporten till Ifous.

⁶ Svarsfrekvensen på enkäterna har varierat mellan 59 och 75 procent. Det kan i sammanhanget påpekas att detta skulle ses som en mycket bra svarsfrekvens för större enkätundersökningar av den karaktär som SCB genomför. Dessa enkäter skickas dock ut till slumpvis utvalda mottagare som inte behöver vara intresserade av temat eller frågeställningarna. De enkäter som skickats ut inom programmet skickas dock till personer som rimligtvis är intresserade av temat i fråga, och som deltar i det program som enkäten syftar till att utvärdera. Det innebär att svarsfrekvensen borde kunna vara högre. Samtidigt har forskollärare och annan skolpersonal oftast en pressad arbetssituation som gör det svårt att prioritera enkäter, något som gör att de aktuella svarsfrekvenserna ändå får anses vara acceptabla.

2. FoU-programmet ”Inkluderande lärmiljöer”

I detta kapitel ges en beskrivning av programmet byggd på utvärderarens datainsamling och analys. Därefter kopplas resultaten från den treåriga utvärderingen samman med de effektmål som initialt formulerades av programledningen. Kapitlet avslutas med en beskrivning av framgångsfaktorer och utmaningar som identifierats under programmets gång.

2.1 Beskrivning av programmets process

Datainsamlingen år ett

Enkäten som genomfördes under programmets första år visade att de flesta kommuner saknade en samsyn kring vad begreppet inkluderande lärmiljöer innebar. I två kommuner upplevde dock deltagarna att det redan fanns en stor samsyn. Enkäten visade också att svaren samvarierade med respondentens roll/befattning. Rektorer ansåg i högre utsträckning än lärare att det fanns en samsyn. Deltagarna⁷ upplevde att programmets största utmaning låg i den begränsade tid de hade för att arbeta med att praktiskt utveckla inkluderande lärmiljöer. En annan utmaning som lyftes av respondenter med olika befattning var det faktum att det pågick för många insatser samtidigt, som alla krävde uppmärksamhet, engagemang och resurser. Deltagarna hade överlag höga förväntningar på programmet och var motiverade att bedriva ett utvecklingsarbete.

I fokusgruppssamtalet med styrgruppen under år ett lyftes vikten av att aktivt involvera kommunernas utbildningsnämnder i utvecklingsarbetet eftersom politiken var intresserad av arbetet med inkluderande lärmiljöer. Det var därför viktigt att kontinuerligt utbilda nämndledamöterna samt se till att få med sig nya personer när/om förändringar skedde. Styrgruppen menade att förändringen gick snabbt i de skolor där rektor hade ett driv att förändra och där det inte var så stor omsättning på deltagare. Huvudmännen såg redan positiva effekter av sitt programdeltagande, bland annat beskrevs hur hela skolkommunen talade om programmet och att detta i sin tur underlättade rekrytering av pedagogisk personal. De utmaningar som lyftes under fokusgruppssamtalet rörde framförallt: hur arbetet ska struktureras i kommunen, hur inkluderande lärmiljöer kan bli varaktiga trots personalomsättning; samt hur kommunen trots brist på lokaler och ekonomiska resurser ska kunna garantera långsiktighet.

Datainsamlingen år två

Enkätsvaren från år två visade att förankringen av FoU-programmet hos deltagarna hade förbättrats i jämförelse med föregående år. Huvudmännen ansåg att det fortfarande fanns ett behov av ökad struktur och samsyn kring arbetet med

⁷ Detta var det vanligaste svaret både bland rektorer, specialpedagoger och lärare.

inkluderande lärmiljöer. 43 procent av respondenterna menade att det i stor utsträckning fanns en samsyn i deras verksamheter medan 40 procent fortfarande ansåg att förväntningarna som fanns på dem inte var tillräckligt tydliga och att de inte hade helt klart för sig hur programmet var upplagt. Enkätsvaren visade också vilka mervärden deltagarna menade fanns med att delta i programmet. Enligt respondenterna bidrog programdeltagandet till:

- att förankra arbetet med inkluderande närmiljöer i hela kommunen;
- att inspirera deltagarna;
- att öka det kollegiala lärandet genom utbyte av erfarenheter med kollegor i andra kommuner; samt
- att skapa utrymme för att diskutera, reflektera över och prova nya arbetssätt.

En del respondenter menade också att de upplevde hur det strukturerade arbetet med inkluderande närmiljöer ledde till en mer likvärdig och inkluderande skola för alla elever.

Enkätsvaren visade också att deltagarna ansåg att de i samverkan med Ifous och med forskarna kunde utvecklas ytterligare. En utmaning med programmet som respondenterna lyfte var att programdeltagarna kom från alla skolnivåer – från förskola till gymnasium – något som gjorde det svårt att anpassa programmet för alla deltagare. En del respondenter menade att programmet inte var utformat efter deras verksamhet och att nivån på föreläsningar varierade stort.

Datainsamlingen är tre

Enkätsvaren visade att vissa förändringar hade skett både på ledningsnivå och på skolnivå under programmets gång. Gruppen lärare beskrev bland annat hur de hade gjort förändringar i skolmiljön, förbättrat strukturen i klassrummen samt blivit tydligare i sin kommunikation. De menade att deltagandet i programmet hade gett verksamheterna möjlighet att gemensamt fokusera på en och samma fråga under en längre sammanhållen period. Vidare hade deltagandet möjliggjort ett uppskattat erfarenhetsutbyte som i sin tur gett inspiration och kunskap som de redan haft nytta av.

Enligt enkätresultaten var gruppen lärare nöjda med programmet i större utsträckning än gruppen rektorer och personer på förvaltningsnivå. Enligt styrgruppsmedlemmarna hade kunskapen höjts om varför inkluderande lärmiljöer är viktiga medan kunskapen om hur undervisningen kan göras mer inkluderande i praktiken inte hade höjts i den utsträckning de hade förväntat sig. Åsikterna om forskningsinsatsens värde, tillgänglighet och relevans varierade stort.

I enkäten ombads deltagarna skatta vilka faktorer de ansåg vara viktigast för att ett FoU-program ska bli framgångsrikt. Den faktor som ansågs vara allra viktigast var att rektorer och förvaltningar stöttar arbetet. En majoritet av respondenterna menade också att detta stöd fanns i deras kommuner. Huvudmännen hade byggt upp en struktur på hemmaplan som stöttade programdeltagandet men tidpunkten för *när* under programmet denna struktur var på plats, varierade. De kommuner som

utvecklat en stödstruktur i ett senare skede under programperioden ansåg, med facit i hand, att de borde ha skapat denna struktur tidigare eftersom strukturen stärkte programdeltagandet. Enkätsvaren visade att drygt hälften av deltagarna ansåg att det i stor utsträckning fanns en struktur för hur arbetet med inkluderande lärmiljöer ska fortsätta efter programmets slut. Däremot ansåg enbart 15 procent att det fanns en struktur för hur lärdomarna ska spridas efter programmets slut.

2.2 Effekter utifrån uppsatta mål

Programmets effektmål presenteras nedan uppdelade under avsnitten *Effekter kopplade till ökad kunskap och förändrad praktik på skolnivå; Effekter på lednings- och strukturnivå; samt Övriga effekter*. Avsnitten inleds med de mål som beskrivs i programplanen. Därefter följer en diskussion om målen.

Effekter kopplade till ökad kunskap och förändrad praktik på skolnivå

- *Alla deltagare* har ett medvetet och systematiskt inkluderande arbetssätt.
- *Alla deltagare* har utvecklat sin kunskap om, och ökat sin förmåga att utgå från forskning och beprövad erfarenhet för att skapa inkluderande lärmiljöer.
- *Alla deltagare* har utvecklat sin kunskap om inkluderande lärmiljöer i teori och praktik.
- *Lärare/förskollärare* har tillgång till en större repertoar av undervisningsmetoder baserade på vetenskap och beprövad erfarenhet som de kan använda och anpassa utifrån skilda behov och förutsättningar.

Enkätsvaren från tredje året visar att deltagarna anser att de har fått ökade kunskaper om inkluderande lärmiljöer och att dessa kunskaper i sin tur har påverkat skolmiljö, undervisning, struktur, deltagarnas förhållningssätt till elevers olikheter och behov samt lärarnas möjligheter att anpassa undervisningen. En klar majoritet anser att de kan skapa inkluderande lärmiljöer som är anpassade till olika elevers/barns behov. Två tredjedelar av de svarande menar även att de i sitt arbete med att skapa inkluderande lärmiljöer i dag kan utgå ifrån forskning och beprövad erfarenhet. Vidare beskriver en stor andel av respondenter hur de har gjort förändringar i skolmiljö och klassrum för att minska mängden intryck och på så sätt skapa lugnare och mer kreativa miljöer.

[Vi har] "rensat" material i klassrumsmiljön för att skapa lugn.

Lärare

Respondenterna beskriver också att de medvetet har arbetat med undervisningsstrukturerna och att strukturerna i klassrummen därför har blivit mer samstämmiga inom arbetslagen. De menar att det är troligt att eleverna/barnen i dag upplever en större tydlighet vad gäller förväntningar på dem och upplägg av lektioner, något som i sin tur har skapat en större förståelse för vad som ska göras och även ökat elevernas trygghet.

Jag tror att den gemensamma strukturen har hjälpt många elever. Elever som tidigare hängde i korridorer är idag i klassrummet.

Lärare

Eftersom det är en tydligare struktur i klassrummet frågar barnen mindre, det blir en tidsbesparing och lektionstiden blir mer effektiv.

Lärare

Deltagarna beskriver hur de har fått ett nytt förhållningssätt kring olika elevers/barns möjligheter att lära. De anser att de även har fått en ökad förståelse för det egna ansvaret för att skapa och tillhandahålla olika anpassningar som underlättar lärandet för *samtliga* elever/barn. Respondenterna menar också att de fått upp ögonen för vilka möjligheter de faktiskt har att anpassa miljö och struktur både på egen hand och tillsammans inom arbetslaget. Dessa förändrade förhållningssätt tyckte de svarande förekom såväl på klassrums- som på rektorsnivå. Flera deltagare menar också att detta förändrade förhållningssätt tycks ha spridit sig till deras elever/barn som nu har ett mer öppet förhållningssätt kring skolkamraternas olikheter.

Förut när det var krångligt var det nästan per automatik att man ropade efter mer resurser. Nu försöker man titta på andra lösningar.

Processledare

Under tre års tid kan jag lätt följa att vi [i rektorsgruppen] pratar om elever och klassrummet på ett annat sätt. [...] Det handlar om att man försöker organisera lärmiljöerna på ett annat sätt än att man försöker lösa för barnet. Det är i alla fall vad man säger.

Processledare

Elever har ökad förståelse för olikheter och hänsyn till varandra tas i större utsträckning än tidigare.

Lärare

Ovanstående sammanfattning visar att programmålen som beskriver effekter kopplade till ökad kunskap och förändrad praktik på skolnivå, till stor del blivit uppnådda. Flera av effektmålen är dock formulerade som att "alla deltagare" ska ha uppnått en viss utveckling. Enkätsvaren har helt naturligt visat att deltagarnas åsikter om i vilken grad de har fått ökad kunskap, varierar. Alla svarande tycks inte hålla med om ovanstående. Exempelvis anser ungefär en tiondel av de svarande att de endast i liten grad har fått kunskap om hur de kan skapa inkluderande lärmiljöer. Likaså har en knapp tredjedel av de svarande beskrivit att de i liten utsträckning upplever att de kan utgå ifrån forskning och beprövad erfarenhet i sitt dagliga arbete för att skapa inkluderande lärmiljöer. Det finns även deltagare som menar att de inte hade förändrat någonting i sin undervisning eller i sitt sätt att arbeta som följd av programdeltagandet. Detta behöver dock inte betyda att de inte "arbetar medvetet och systematiskt med ett inkluderande arbetssätt", då de kanske redan gjorde detta innan programstarten. Det finns flera faktorer som kan ha påverkat deltagarnas åsikter om huruvida programmet har haft inverkan på den egna utvecklingen och praktiken, vilka vi behandlar vidare i avsnittet om utmaningar nedan.

I programmets slutrapport beskriver respektive huvudman den egna utvecklingsresan under programmet.⁸ Samtliga huvudmän beskriver förändringar som har skett i de egna verksamheterna under programmets gång kopplade till mer inkluderande lärmiljöer.

Effekter på lednings- och strukturnivå

- *Rektor/förskolechef* har skapat en organisation för fortsatt utvecklingsarbete i syfte att säkerställa inkluderande lärmiljöer.
- *Huvudmannen* har utvecklat sin organisation och struktur för att skapa samarbete mellan olika funktioner och förutsättningar för inkluderande arbetsätt i skolorna/förskolorna.
- *Huvudmannen* har en plan för hur nya kunskaper och erfarenheter ska spridas till de skolor/förskolor som inte deltar i FoU-programmet.

Styrgruppsmedlemmarna för respektive huvudman beskriver att det finns strukturer för fortsatt utvecklingsarbete. Däremot tycks detta inte vara något som alla deltagare känner till eller håller med om. Huvudmännen menar att de har skapat organisationer som möjliggör fortsatt utvecklingsarbete som kan säkerställa inkluderande lärmiljöer och sprida kunskapen vidare. Utformningen av, och innehållet i, en sådan stöttande organisation varierar mellan de olika huvudmännen. Ett urval av exempel som ges under det sista årets fokusgrupper rör etableringen av inkluderande lärmiljöer som ett övergripande utvecklingsområde, utvecklingen av en plan för hur kunskapen ska spridas i verksamheterna, information om arbetet till nyanställda, återkommande uppföljning av beslutade handlingsplaner och strategier så att dessa fortsatt följs och att verksamheterna får förutsättningar att fortsatt fokusera på det påbörjade arbetet.

Vi pratar mycket om skalskydd. Man måste få hjälp och stöd på allmän nivå för att kunna jobba med det här. Man måste hålla en linje och fundera på vad man plockar in och varför på alla nivåer. Alltid en utmaning att våga hålla i en riktning.

Processledare

Huvudmännen menar också att personalen på skolorna numera nyttjar varandras kompetens i högre utsträckning än tidigare och att samarbetet mellan kollegorna ökade under programmets gång.

I en skola som deltagit i programmet ser vi väsentlig skillnad i arbetslagsstrukturen där man nyttjar varandras kompetens på ett helt annat sätt. Man har tagit in färre stödstrukturer och klarat av mer på egen hand.

Styrgruppsmedlem

I 2019 års enkätsvar framkom att en tredjedel av respondenterna anser att det endast i liten utsträckning finns en struktur för att fortsätta arbetet efter programmets slut.

⁸ Ifous (2019), Inkluderande lärmiljöer, Att forma framtidens demokratiska samhälle, Slutrapport från FoU-programmet Inkluderande lärmiljöer. Ifous Rapportserie 2019:4, Stockholm

Detta kan förstås bero på att en del svarande inte har hållits informerade om hur arbetet kommer att fortsätta. Men det kan också innebära att dessa respondenter inte uppfattar organisationen som tillräckligt välordnad eller stabil för att i praktiken möjliggöra ett fortsatt arbete. Enkätsvaren visar också att ungefär hälften av de svarande menar att de inte fått delta i diskussioner om hur arbetet med inkluderande lärmiljöer ska fortsätta att utvecklas i någon större utsträckning. Frågan är vad denna bristande förankring hos deltagarna kan innebära för det fortsatta arbetet? Är strukturerna ändå så pass tydliga att arbetet även fortsatt kommer att prioriteras eller behöver förankringen hos programdeltagarna öka för att garantera ett fortsatt arbete? Ungefär hälften av de svarande beskrev i andra årets enkät att deras närmaste chef hade informerat dem om att den kunskap som de hade fått under programmet skulle spridas vidare. Enkätsvaren för år tre visade dock att respondenterna inte i någon större utsträckning anser att det finns en struktur för hur denna kunskap i praktiken ska spridas vidare.

I fokusgrupperna har deltagarna poängterat värdet av nätverket mellan programmets olika skolor och huvudmän då man menade att det har gett input, inspiration och andras ögon på den egna verksamheten. I slutet av hösten 2019 fanns emellertid inga beslut om huruvida detta nätverk skulle fortsätta att existera efter programmets slut även om flera av styrgruppsmedlemmarna ansåg att detta skulle vara önskvärt.

Övriga effekter

- *Vårdnadshavare* för barn och elever i de medverkande skolorna har utvecklat sin förståelse av vad inkluderande lärmiljöer innebär.
- En eller flera deltagare i varje utvecklingsgrupp har skrivit en utvecklingsartikel.

Inom ramen för processutvärderingen har det inte funnits utrymme att mäta en förändring hos vårdnadshavare, varför detta effektmål inte kan besvaras i denna rapport.

Två utvecklingsartiklar har hittills publicerats i Skolportens artikelserie "Leda & Lära". Några ytterligare utvecklingsartiklar kan komma att publiceras efter programmets slut. Då målet var att minst en deltagare i varje utvecklingsgrupp skulle skriva en artikel så kan inte detta mål anses vara uppfyllt.

2.3 Utmaningar och framgångsfaktorer under programtiden

Genom datainsamling och utvärderarens möjlighet att följa programmets process, förstår vi att det funnits olika utmaningar och framgångsfaktorer i programmet. Detta kan vara olika faktorer eller strukturer som påverkat programmets processer och utfall. De utmaningar som vi kan se har här delats upp utifrån om de är faktorer primärt kopplade till huvudmännen eller till Ifous och programmets upplägg. Några av de

identifierade utmaningarna ligger utanför huvudmännens kontroll, medan andra helt eller delvis kan påverkas av huvudmännen. Ifous och ledningen för FoU-programmet kan styra över vissa saker medan de i stället behöver ha en beredskap inför andra utmaningar. De deltagande huvudmännen har något skilda uppfattningar om programmets innehåll och värde för verksamheterna.⁹ Med andra ord håller inte samtliga deltagare med om de utmaningar och framgångsfaktorer som presenteras nedan, men det är rimligt att anta att dessa ändå påverkar programmet i allmänhet samt några huvudmän i synnerhet.

Utmaningar för huvudmännen

Omsättning av deltagare samt organisationsförändringar: 2019 års enkätsvar visade att knappa 70 procent har deltagit genom hela programmet sedan starten under vårterminen 2017. Ungefär 15 procent av respondenterna påbörjade sitt deltagande under höstterminen 2017 eller vårterminen 2018. De sista 15 procenten startade sitt deltagande i programmet först under hösten 2018 eller därefter. Denna omsättning av deltagare kan givetvis påverka såväl deltagarnas kunskapsutveckling som deras förankring i programmet. Huvudmännens arbete har också påverkats av valet 2018, som för vissa kommuner innebar ett nytt politiskt styre under pågående programperiod. I dessa fall har nya politiker behövt informeras om programmets ramar samtidigt som ett nytt styre ofta innebär förändrade prioriteringar. En del huvudmän ansåg också att politikerbytet medförde känslan av att arbetet till viss del fick starta om.

Utrymme i tjänsten för skapandet av inkluderande lärmiljöer: Nästan 40 procent av deltagarna tyckte att det var svårt att skapa utrymme i tjänsten att driva ett utvecklingsarbete inom ramen för programmet. Drygt en tredjedel av de svarande menade att de inte alls hade tillräckligt med tid för planering och genomförande. Detta är förstås en utmaning eftersom tidsbrist/avsaknad av tid, direkt påverkar deltagarnas möjlighet att reflektera, planera, genomföra och implementera lärdomarna från programmet i det egna arbetet. Kommunerna har även upplevt det som en utmaning att avsätta tid för deltagarna att delta i utvecklingsseminarierna, eftersom framförallt lärarnas frånvaro kan påverka verksamheternas pågående arbete med barn/elever negativt.

Tillgång till resurser: Respondenternas tillgång till material, lokaler och personal varierade. En del menade att det alltid kommer att saknas resurser men att det ändå finns mycket som går att förändra och förbättra inom givna ramar. Andra ansåg dock att deras arbetssituation var så pass svår så att de inte kunde arbeta på ett

⁹ Framförallt skiljer sig en huvudmans uppfattning från de andra huvudmännens då denna huvudman menar att programmet inte har motsvarat deras förväntningar och behov. De hade önskat att programinslagen hade utmanat dem mer och att de hade fått fler verktyg för att skapa en långsiktig och hållbar förändring.

tillfredsställande sätt. Tillgången till resurser påverkade i sin tur de olika verksamheternas möjligheter till utveckling och förändring inom programmet.

Utmaningar i programmets struktur

Begreppsuppfattning: Ett par av de deltagande kommunerna menade att själva begreppet "inkluderande lärmiljöer" hade en negativt klingande betydelse. Detta innebar i sin tur ett hinder för deras deltagare att ta till sig innehållet, vilket rimligtvis har påverkat motivationen att öka kunskapen och utveckla arbetsätt och metoder inom området. Snarare fanns det ett internt motstånd som gjorde att utvecklingsprocessen inte kom igång i samma utsträckning som den gjorde i andra kommuner. De kommuner som identifierade denna negativa koppling till programmets övergripande tema valde så småningom att använda andra begrepp som kändes mindre laddade men som bar samma mening.

Huvudmännens olikheter: Varje kommun har naturligtvis haft sina specifika förutsättningar och behov. Dessa olikheter mellan de deltagande kommunerna öppnade upp för ökad dynamik och erfarenhetsutbyte men innebar samtidigt en rad utmaningar som måste hanteras. En del huvudmän har upplevt att de har behövt kompromissa i framtagandet av programinnehåll eftersom de olika huvudmännens förutsättningar har varit så pass olika. Dessa huvudmän menar vidare att kompromisserna i sin tur har orsakat en innehållsmässigt för låg nivå.

Uppfattningen om Ifous roll i programmet: Huvudmännen har i varierande grad och i olika skeden av programperioden skapat en struktur för sitt deltagande. De som skapade deltagandestrukturen först i ett senare skede hade inledningsvis förväntat sig att Ifous skulle tillhandahålla en struktur för deras programmedverkan. Här är det tydligt att kommunernas förväntningar på vad Ifous ska göra och tillhandahålla inte alltid har stämt överens med Ifous egen uppfattning om sin roll.

Förmåga att skapa en hållbar och långsiktig förändring: Programmets övergripande mål var en förändrad praktik och förändrade beteenden i förhållande till elever/barn. Programmet har också innehållit kunskapshöjande inslag om olika elevgrupper och om vikten av att skapa inkluderande lärmiljöer. Deltagarna på ledningsnivå menar att det här hade behövts kompletterande inslag om hur man leder ett sådant förändringsarbete.

Förväntningar på forskarna: Huvudmännens upplevelser av forskningen i allmänhet och om forskarnas återkoppling i synnerhet varierar. Några anser att de fått mycket återkoppling från forskarna medan andra menar att de inte har fått den återkoppling och det fokus på deras praktik som de hade förväntat sig. I fokusgrupperna har det även framkommit önskemål om att forskarna skulle analysera huvudmännens framsteg och lärdomar vilket i ett senare skede skulle kunna användas i redovisningar gentemot politiker. En del huvudmän hade vidare förväntat sig mer kunskap om *hur* undervisningen bör bedrivas i inkluderande lärmiljöer. Dessa huvudmän anser inte att de har fått sådan kunskap och har i vissa fall därför sökt denna kunskap på annat håll (från projekt/program som tillhandahölls av andra aktörer). Sammantaget har en del

av huvudmännen haft förväntningar på forskningsinsatsen som inte helt har uppfyllts, vilket har skapat ett visst missnöje hos dem. Även om alla huvudmän inte delar denna uppfattning så hade en tydligare kommunikation i ett inledande skede, kunnat öka samsynen om syftet och det förväntade resultatet av forskningsinsatsen.

Långa geografiska avstånd: Deltagarna upplevde även de geografiska avstånden mellan deltagarna som en utmaning. Det faktum att deltagandet i programmets utvecklingsseminarier krävde långa resor innebar också att deltagandet i desamma både tog mycket tid och ekonomiska resurser i anspråk.

Framgångsfaktorer

Konstruktivt kritiska kollegor: Att få ta del av andras erfarenheter och perspektiv har varit ett uppskattat och värdefullt inslag för deltagare på alla nivåer. Det har både gett dem nya perspektiv och bidragit till förändrad praktik.

Programstrukturen: Programmet har på ett strukturerat sätt kunnat ge utrymme för kompetenshöjande inslag, samverkansmöjligheter samt diskussioner mellan och inom de deltagande verksamheterna. Det faktum att huvudmännens hela styrkedjor har varit delaktiga i programmet anses också ha varit centralt för att arbetet inom programmet har kunnat prioriteras och utvecklas. Deltagarna har också uppskattat inslaget av riktade träffar där olika dilemman har kunnat bearbetas från olika perspektiv och där deltagarna har kunnat skaffa sig en djupare förståelse för ämnet.

Gemensamt fokus: Deltagandet i programmet har gett verksamheterna en viktig "draghjälp" som underlättat för dem att behålla fokus på frågan under en längre period. Programupplägget i sig har gett dem möjlighet att fortsätta arbetet att "hålla i och hålla ut". Verksamheterna har också kunnat utveckla en gemensam förståelse för vad inkluderande lärmiljöer innebär – en samsyn som har varit central för det kollegiala lärandet. Inkludering har på ett naturligt sätt blivit en del av dagordningen för planering och uppföljning.

Ledningar som prioriterar arbetet: Deltagarna uttrycker i enkäten att de viktigaste faktorerna för ett lyckat program är ett tydligt stöd i arbetet från rektor och från förvaltning. I enkäten för år tre kan vi se att deltagarna i stort upplevt att ledning har stöttat arbetet på ett tydligt sätt. Exempelvis uppgav enbart en knapp tiondel att de inte upplevde att rektorer och förvaltning hade stöttat arbetet på ett tydligt sätt.

3. Slutord

Såväl datainsamlingen under år tre som huvudmännens egna rapporter om sin medverkan i programmet innehåller en rad beskrivningar av hur inkluderande lärmiljöer har skapats på de olika skolorna. Här nämns såväl förändringar i klassrummen som på ledningsnivå och ett klart engagemang lyser igenom för att fortsätta arbetet med att utmanas, utvecklas, skapa och upprätthålla inkluderande lärmiljöer. Samtidigt menar andra deltagare att programmet inte har varit tillräckligt utmanande, att Ifous inte har gett tillräckligt eller rätt stöd samt att programinnehållet inte alltid fokuserat på rätt saker. Denna mer kritiska feedback berör främst faktorer på ledningsnivå, exempelvis huvudmännens förväntningar och deras önskan att programmets effekter och lärdomar ska leva kvar och vara stadigt förankrade i organisationen. Feedbacken rör också frågan om vad som kan sägas vara en tillräckligt bra nivå för ett arbete med inkluderande lärmiljöer. Det verkar finnas olika uppfattningar bland huvudmännen om detta, vilket kan vara en effekt av hur begreppet har presenterats och beskrivits inom ramen för programmet.

Utvärderarens bedömning är att programmålen kopplade till en *Ökad kunskap och förändrad praktik på skolnivå* i stort har uppfyllts och att deltagarna efter programmets slut har goda möjligheter att fortsätta arbetet med att utveckla/vidareutveckla inkluderande lärmiljöer. För att dessa möjligheter ska bli verklighet krävs dock att huvudmän och skolledare tydligt kommunicerar ut att det fortsatta arbetet ska prioriteras, hur det ska struktureras samt att de samtidigt skapar förutsättningar för och leder detta fortsatta förändringsarbete. Centrala nyckelpersoner hos huvudmännen har efterfrågat ytterligare stöd som visar hur ett sådant förändringsarbete kan ledas, vilket visar på att alla deltagare inte upplever att de har tillräckliga verktyg för detta efter programmets slut. Samtidigt menar representanter för huvudmännen att det redan finns strukturer för hur arbetet ska fortgå och hur det ska spridas vidare. Dessa lokala strukturs- och spridningsstrategier behöver dock kommuniceras till och förankras hos den pedagogiska personalen, något som är ett viktigt steg som inte får missas. Målen kopplade till *effekter på lednings- och strukturnivå* bedöms ha uppnåtts till viss del men kräver ett fortsatt medvetet arbete då detta bör ses som en process och något som hela tiden måste pågå.

Emergas uppdrag har, som nämndes i inledningen, varit tudelat. FoU-programmet har följts under programperioden för att undersöka om/hur programmets upplägg, innehåll och aktiviteter har kunnat leda till att nå programmets uppställda mål. Parallellt med detta arbete utvärderades också programmets organisation kontinuerligt för att undersöka hur densamma påverkade programmets möjligheter att må målen. Programmets organisation refererar dels till Ifous val av upplägg och genomförande av programmet, dels till kommunernas val av upplägg för att styra och leda arbetet inom programmet på lokal nivå. Baserat på resultaten av detta tudelade utvärderingsuppdrag presenteras nedan ett antal rekommendationer till skolhuvudmännen att beakta i kommande utvecklingsarbeten samt rekommendationer till Ifous inför både pågående och kommande FoU-program.

3.1 Rekommendationer till skolhuvudmännen

Rekommendation 1 – Skapa en tydlig lokal organisation för utvecklingsarbetet i ett tidigt skede

Det är centralt att varje huvudman utformar sin egen programlogik, dvs. att de är klara över varför de vill delta i programmet och hur de kan koppla FoU-programmet till sin kärnverksamhet och andra pågående insatser. Att medverka i ett FoU-program av denna karaktär måste innebära att man samtidigt driver ett förändringsarbete inom den egna huvudmannen och/eller skolan. Ett sådant arbete kräver tid, engagemang och förankring, vilket de skolhuvudmän som väljer att medverka måste vara medvetna om. Om de inte redan vid starten har en plan för hur erfarenheterna och lärdomarna från deras deltagande i ett FoU-program ska omhändertas av skolan/huvudmannen riskerar programeffekterna att inte bli långsiktigt hållbara. En sådan plan är särskilt viktig för utbildningsaktörer då många personalbyten, nya nationella prioriteringar och olika riktlinjer ofta förändrar förutsättningarna och ställer nya krav på deltagarna. Varje huvudman behöver därför själva formulera vilka förväntningar och målsättningar de har med sitt deltagande i det aktuella programmet. De behöver skapa en struktur för utvecklingsarbetet samt för spridningen av lärdomarna inom den egna organisationer. Vidare behöver de klargöra hur det lokala arbetet ska mätas och följas upp. Utvärderarens rekommendation är alltså att följande åtgärder vidtas av huvudmännen inför deras deltagande i kommande program:

- Tydliggör varför ni har valt att medverka.
- Tydliggör era mål för ert deltagande, liksom vad som förväntas av deltagare med olika befattning samt hur deras arbete ska följas upp.
- Skapa en struktur för hur utvecklingsarbetet ska bedrivas (eller förankra det nya utvecklingsarbetet i befintliga strukturer).
- Klargör utvecklingsarbetets relation till kärnverksamheten och andra utvecklingsområden.
- Gör en plan för hur och när kunskap och lärdomar ska spridas vidare i organisationen och tydliggör även *vad* det är som ska spridas.
- Gör en plan för hur nytillkomna deltagare i programmet ska introduceras i det pågående utvecklingsarbetet, hur de ska informeras om processen och hur de kan ta del av det programinnehåll de har missat.

Rekommendation 2 – Förankra arbetet politiskt

För att ett utvecklingsarbete av denna karaktär ska vara långsiktigt hållbart för en kommunal huvudman, krävs politisk förankring. Med en sådan förankring minskar risken att arbetet stannar av när beslutsfattande tjänstepersoner byter arbetsplats/-uppgifter. Det är också viktigt att en eventuell ny politisk ledning snarast får information om arbetets värde och utveckling.

3.2 Rekommendationer till Ifous

Rekommendation 1 – Var tydliga gentemot huvudmännen med den kunskap ni upparbetat i tidigare program

Ifous har genom åren upparbetat viktiga lärdomar genom de FoU-program som genomförts. Exempelvis finns en stor kännedom om vilka konsekvenser huvudmännens olika val kan få och vad olika lokala organisationer kan innebära för ett programdeltagande. Dessa, och liknande, erfarenheter kan vara värdefulla att förmedla initialt till styrgrupp och processledare i nya FoU-program för att deltagarna ska kunna undvika onödiga fallgropar. Det finns ett värde av att exempelvis understryka vikten av att skapa en lokal struktur och organisation redan vid programstart och även ge huvudmännen i uppgift att utveckla sådana strukturer och organisationer. Detta skulle kunna vara en uppgift som huvudmännen får redovisa i styrgruppen, vilket ger möjlighet att få feedback från andra huvudmän och från Ifous. Ifous bör också initialt kunna beskriva hur olika roller (såsom processledare) ofta tenderar att utvecklas, både åt mer positiva och negativa håll. Vidare kan Ifous beskriva möjliga utmaningar för personer i en viss roll samt vikten av att olika rollers uppdrag och ansvar är tydliga för alla inblandade. Huvudmännens urval av vilka och hur många skolor som ska delta i programmet kan också påverka arbetet både under och efter programtiden, och ni kan utifrån er erfarenhet informera de deltagande huvudmännen om vilka för- och nackdelar som finns med olika upplägg. Här kan det vara viktigt att problematisera hur utvecklingsarbetet och spridningen av dess resultat påverkas av hur stor andel av huvudmannens totala antal skolor/förskolor som deltar från varje huvudman.

Rekommendation 2 – Anpassa programmet till de medverkande skolhuvudmännens specifika behov redan i planeringsstadiet

Varje kommun har sina egna specifika förutsättningar som påverkar dess medverkan i ett FoU-program. Dessa olikheter mellan kommunerna öppnar upp för dynamik och erfarenhetsutbyte men innebär samtidigt utmaningar som måste hanteras för att programmet ska vara givande för samtliga deltagare. För att detta ska vara möjligt behöver programinnehållet anpassas till olika förutsättningar vad gäller kunskapsnivåer, organisation och engagemangsgrad. Utvärderarens bedömning är att huvudmännen kan behöva göra en kartläggning av nuläge och målbild i början av programmet (detta gjordes också i programmet). Kartläggningen behöver innehålla en analys av var huvudmannen befinner sig i sitt arbete innan programstart. Kartläggningen behöver även innehålla beskrivningar av vad de vill utveckla, förändra och förbättra kopplat till programmets mål. Med hjälp av detta blir det tydligare både för individuella huvudmän och för programmets ledning vilka förväntningar och förutsättningar som finns kring programmet. Detta är något Ifous kan uppmana deltagande huvudmän att genomföra, samt guida under detta genomförande.

Rekommendation 3 – Förtydliga upplägget under utvecklingsseminarierna

I datainsamlingen har det framkommit att deltagare önskat ta del av mer föreläsningmaterial (exempelvis digitalt) inför utvecklingsseminarierna, så att själva träffarna i stället kan användas för inslag som deltagarna inte lika lätt kan få till stånd på hemmaplan. Utvecklingsseminarierna kan då i högre utsträckning möjliggöra ett djupgående lärande för deltagarna med hjälp av diskussioner, metareflektioner och feedback. Säkerställ även att innehållet på seminarierna är pedagogiskt tillgängligt så att deltagarna lätt kan sätta kunskapen i ett praktiskt sammanhang.

Rekommendation 4 – Var medvetna om hur valet av programmets struktur och upplägg påverkar utfallen. Utforma lösningar som kan hantera eventuella utmaningar.

I detta program har deltagarna arbetat på alla skolnivåer – från förskolan till gymnasiet. Denna spridning har ibland lett till att innehållet i utvecklingsseminarierna inte upplevts ha passat alla deltagare eller varit anpassat till verksamhetens behov. Särskilt bör ni säkerställa att deltagarna får anpassade uppgifter och placeras i grupper där de kan ha ett utbyte med varandra.

Deltagarna i detta program har även haft en geografisk spridning, vilket är något som medfört långa resor i samband med de fysiska träffarna. Detta kan vara problematiskt. Utvärderaren ställer sig här frågan om det är möjligt att programmen sätts ihop med huvudmän från någorlunda närliggande delar i landet, alternativt om vissa av utvecklingsseminarierna genomförs digitalt. Digitala seminarier skulle kunna underlätta i program där huvudmännen har en stor geografisk spridning.